

Dagtilbud, en vei til deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming?

Day Centers – A Pathway to Ordinary Working Life for Persons with Intellectual Disability?

Linda Barøy

Universitetslektor, Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU), Institutt for psykisk helse, NTNU, Norge
Linda.baroy@ntnu.no

Aud Elisabeth Witsø

Førsteamanuensis, daglig leder Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU), Institutt for psykisk helse, NTNU, Norge
aud.e.witso@ntnu.no

Kim Berge

Førstelektor, nestleder Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU), Institutt for psykisk helse, NTNU, Norge
kim.berge@ntnu.no

Karl Elling Ellingsen

Professor, Institutt for psykisk helse, NTNU, Norge
karl.e.ellingsen@ntnu.no

Sammendrag

Arbeidsinkludering og arbeid for alle er sentrale politiske mål i Norge. Det er få personer med utviklingshemming som deltar i ordinært arbeidsliv. Personer med utviklingshemming har i hovedsak varig tilrettelagt arbeid (VTA) på skjermet arbeidsplass eller dagtilbud. Forskning på dagtilbud viser at dets rolle og status som arbeidsrelatert tilbud er omdiskutert. I denne artikkelen blir det undersøkt om dagtilbudene bidrar til deltakelse på ordinære arbeidslivsarenaer for personer med utviklingshemming. Studien er basert på et kvantitativt datamateriale fra en elektronisk spørreundersøkelse blant ledere av dagtilbud til personer med utviklingshemming i Norge. Resultatene viser at dagtilbudene bidrar til at personer med utviklingshemming inkluderes på ordinære arbeidslivsarenaer. Studien viser også at elementer ved Supported Employment benyttes i dagtilbudene selv uten kjennskap til metoden. Studien slår fast at dagtilbudene bidrar til økt arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming.

Nøkkelord

utviklingshemming, dagtilbud, supported employment, deltakelse i ordinært arbeidsliv

Abstract

Work inclusion and work for all are central political goals in Norway. Even so, few persons with intellectual disabilities (ID) are included in ordinary work. Their work-related offerings are mainly sheltered workplaces or day activity centers. Research on day activity centers shows that their role and status as work-related offerings is the subject of debate. This article examines whether day activity center services contribute toward participation in ordinary work

for persons with ID. The study is based on quantitative data from an electronic survey among managers of day activity center facilities for persons with ID in Norway. The results show that day activity center services contribute to participation in ordinary working life for persons with ID. The study also shows that elements of supported employment are applied by staff in day activity centers, even though they may lack knowledge of the method. This study argues that day activity center services contribute to increased work inclusion for persons with ID.

Keywords

intellectual disability, developmental disability, supported employment, day activity center, participation in ordinary working life

Introduksjon

Et inkluderende arbeidsliv er en politisk ambisjon i Norge, med mål om arbeid for alle (Prop. 1 S (2022–2023)). Varig tilrettelagte arbeidsplasser og bedre oppfølging av dem som har VTA, på ordinære arbeidsplasser kan være eksempler på inkluderende arbeidslivsstrategier (Prop. 1 S (2022–2023)). Inkluderende arbeidsliv og arbeid for alle er også i tråd med FN-konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne (FN-sambandet, 2022).

For personer med utviklingshemming er dagtilbud eller VTA i skjermet virksomhet vanligste arbeidsrelaterte tilbud (Engeland & Langballe, 2017; Reinertsen, 2012; Tøssebro & Olsen, 2020). De har i liten grad sysselsetting i ordinært arbeidsliv (Garrels & Sigstad, 2021; Tøssebro & Olsen, 2020; Wendelborg & Tøssebro, 2018). VTA-tiltaket kan tilbys i skjermet og i ordinær virksomhet og gis til personer som har eller snarlig vil få uføretrygd, med formål om å utvikle ressurser gjennom arbeid (Tiltaksforskriften, 2015). Dagtilbud i regi av kommunene er et annet tilbud for personer med funksjonsnedsettelse som verken er inkludert i de arbeidsrettede tiltakene til Nav eller i arbeidslivet (Reinertsen, 2015). Personer med utviklingshemming har ikke individuell rett til dagtilbud, men som helsefremmende og forebyggende arbeid skal kommunene opprette *velferds- og aktivitetstiltak* (Helse- og omsorgstjenesteloven, 2011, § 3-3). Aktiviteter ved dagtilbudene er håndarbeidsrettet eller arbeids- og produksjonsrettet, men handler også om sosiale aktiviteter og opplæring (Engeset et al., 2015). Tøssebro et al. (2019) viser til at dagtilbud oppfattes som sosiale tiltak og ikke som arbeid. Arbeidet som utføres i dagtilbudene, er funnet å ha liten status og verdi og kan oppfattes som en lite tilfredsstillende arbeidsplass (Engeset et al., 2015). Andre studier viser at deltakere kan se på dagtilbudet som arbeid, og at det kan oppleves som en viktig del av hverdagen (Kittelsaa, 2008; Langemyhr & Haukelien, 2022; Langemyhr et al., 2023; Olsen, 2009). Langemyhr og Haukelien (2022) finner at oppgavene på dagtilbud ligner på oppgaver i det ordinære arbeidslivet og er mer enn sosiale tiltak, og hevder dagtilbudene bør anerkjennes og fremsnakkes som betydningsfulle arbeidsinkluderingsarenaer for personer som ikke blir inkluderte i ordinært arbeidsliv.

I forsøks- og utviklingsprosjektet Veier mot målet (Wangen, 2019) var Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU) samarbeidspartner. Resultatene i prosjektet antydte at dagtilbud er en mulig vei til ordinært arbeidsliv, og ble utgangspunkt for en nasjonal undersøkelse til ledere av dagtilbud. Målet med studien var å undersøke dagtilbudenes omfang og rolle når det gjelder deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming. Betydningen av arbeid i denne konteksten innebærer deltakelse på ordinære arbeidslivsarenaer. Det er ikke innhentet opplysninger om deltakelse i ordinært arbeidsliv i form av ansettelser på ordinære vilkår. Hypotesen var at dagtilbudene bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming. Studien undersøker følgende:

- a) Bidrar kommunale dagtilbud til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, og hva er eventuelt omfanget?
- b) Anser lederne av dagtilbudene det som en oppgave for dagtilbudet å bidra til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv?
- c) Kjenner dagtilbudet til arbeidsinkluderingsmetodikken Supported Employment (SE), og benytter de SE overfor personer med utviklingshemming for deltakelse i ordinært arbeidsliv?

Data ble innhentet ved en elektronisk spørreundersøkelse blant ledere av dagtilbud i Norge.

Beskrivelse av aktivitets- og arbeidssituasjonen for personer med utviklingshemming

Dagtilbud

I Norge mangler vi en oversikt over antall personer med utviklingshemming med sysselsetting i dagtilbud. Studier fremstiller oversikter over andel personer med utviklingshemming i dagtilbud, men har forskjellige utvalgsriterier og størrelse på utvalgene. Reinertsen (2012) avdekket at 47,6 % av personer med utviklingshemming var på dagtilbud i 2010, og Engeland og Langballe (2017) viste at 21,4 % av personer med utviklingshemming var på dagtilbud i 2015. Undersøkelsene viser en reduksjon i andel personer med utviklingshemming i kommunale dagtilbud i perioden 2010–2015. Söderström og Tøssebro (2011) avdekte reduksjon av dagtilbud for personer med utviklingshemming i perioden 1994–2010.

Arbeidsdeltakelse

Det mangler offentlig statistikk over andel personer med utviklingshemming som deltar i det ordinære arbeidslivet, eller som har ulike typer arbeidsmarkedstiltak (Gjertsen et al., 2021a), men registerstudier avdekker at andelen er marginal (Olsen, 2009; Wendelborg & Tøssebro, 2018). Nesten alle personer over 25 år med utviklingshemming har fått innvilget uføretrygd (Wendelborg & Tøssebro, 2018). Tall fra Arbeids- og velferdsdirektoratet viser at det er 3134 personer med utviklingshemming som har arbeidsmarkedstiltaket VTA, og 567 personer med utviklingshemming som har VTA-tiltak i ordinært arbeidsliv ved utgangen av 2021 (Meld. St. 8 (2022–2023)). Registerstudier har avdekket at andelen personer med utviklingshemming som har arbeidsmarkedstiltaket VTA, er 20–25 %, hvorav de fleste er i VTA i skjermet virksomhet (Engeland & Langballe, 2017; Wendelborg & Tøssebro, 2018). Sammenlignet med tallene fra Arbeids- og velferdsdirektoratet (Meld. St. 8 (2022–2023)) viser registerstudiene til en mindre andel personer med utviklingshemming som deltar i ordinært arbeidsliv, henholdsvis 356 (Engeland & Langballe, 2017) og 425 (Wendelborg & Tøssebro, 2018). Reinertsen (2012) fant at 20 % av personene med utviklingshemming i dagtilbudene er kvalifisert for VTA. Personer med utviklingshemming er målgruppe for VTA, likevel har ikke flere fått VTA-tiltaket, selv ikke med økning av antall plasser (Ellingsen, 2011; Meld. St. 8 (2022–2023); Reinertsen, 2012). Gjertsen (2021) påpeker at en grunn til at de prioriteres mindre nå enn tidligere, er at det stilles høyere krav til arbeidstakernes arbeidsevne, ettersom det er mindre oppfølging og føring om å arbeide i større stillinger.

I nordiske land fremheves segregerte arbeidsplasser som tiltak for økt arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming (Gjertsen et al., 2021a). Segregerte arbeidsplasser er også utbredt som tiltak for arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming internasjonalt (McConkey et al., 2017; Tuckerman et al., 2012). En mulig årsak som påvirker bruken av segregerte arbeidsplasser og lav deltakelse i ordinært arbeidsliv, kan være en medi-

sinsk forståelse av funksjonshemming blant Nav-veiledere (Gjertsen, 2022) og en forståelse i samfunnet av personer med utviklingshemming som «ikke arbeidsdyktige» (Gjertsen et al., 2021a).

Personer med utviklingshemming har imidlertid forskjellige ønsker og behov for arbeid. Noen trives i ordinært, andre i skjermet og andre i delte løsninger for arbeid, og det anbefales variasjon og mangfold i tilbudet for å tilpasse det til personenes egne ønsker (Gjertsen et al., 2021b).

Supported Employment (SE) som metodikk for arbeidsinkludering

SE er langvarig og tilpasset jobbstøtte til å kunne få og beholde jobb i ordinært arbeidsliv (Wehman, 2012). Bakgrunnen for metodikken var manglende mulighet for deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming, men etter hvert ble SE-metodikken også anvendt overfor andre målgrupper. SE har sin opprinnelse i USA, og modellen kom til Norge på starten av 1990-tallet (Spjelkavik, 2014). Tidspunktet for når modellen kom til Norge sammenfalt med avviklingen av sentralinstitusjonene og målene om normalisering og inkludering (Hernes et al., 1996). Noen grunnprinsipper i modellen er «zero exclusion», at ingen skal bli ekskluderte (Wehman, 1988), og «place-then-train», som innebærer at ordinære virksomheter benyttes som tiltak for arbeidsinkludering (Spjelkavik, 2014). En femtrinnsmodell er utviklet for å utøve SE. Den består av 1) en innledende fase (kontakt og avtale), 2) yrkeskartlegging og karriereplanlegging, 3) å finne en passende jobb, 4) samarbeid med arbeidsgiver for å utvikle og vedlikeholde jobben og 5) opplæring og trening på/utenom arbeidsplass. Modellen innebærer en grundig kartleggings- og avklaringsfase, tett kontakt med aktuelle arbeidsgivere og oppfølging og opplæring på arbeidsplassen (EUSE, 2010).

Systematiske oversiktstudier viser at SE bidrar til økt deltakelse i arbeid for personer med alvorlige psykiske lidelser, store fysiske funksjonsnedsettelse eller utviklingsforstyrrelser (Frederick & VanderWeele, 2019; Nøkleby et al., 2017; Riesen et al., 2015). I en RCT-studie med 3737 deltakere ble det undersøkt om SE bidrar til økt arbeidsdeltakelse i Norge. Både forsøks- og kontrollgruppen benyttet elementer av SE, men i forsøksgruppen ble SE-metodikken systematisk benyttet i oppfølging av deltakere. Det var ingen varige forskjeller mellom dem som benyttet SE, og kontrollgruppen (Berg et al., 2021). Det kan tolkes dit hen at det er viktig å benytte elementer fra SE, men ikke nødvendigvis den systematiske SE-metodikken i oppfølging til deltakelse i arbeid.

I Norge har Stiftelsen HELT MED utviklet en modell basert på en SE-tilnærming for opprettelse og oppfølging av personer med utviklingshemming i ordinært arbeidsliv. 270 personer har fått jobb i ordinære bedrifter gjennom HELT MED per januar 2024 (Helt Med, u.å.).

Arbeidets betydning

Norske studier peker på at deltakelse i arbeidslivet bidrar positivt til å bygge identitet og rolle i samfunnet (Kittelsaa, 2008; Olsen, 2009), og at sysselsetting bidrar til mestring, økt selvtillit, sosial kontakt og en opplevelse av tilhørighet (Garrels & Sigstad, 2019). Dagtilbud bidrar til anerkjennelse, inkludering og opplevelse av mening (Langemyhr & Haukelien, 2022; Langemyhr et al., 2023). Deltakelse i dagtilbud, skjermete virksomheter og i det ordinære arbeidslivet kan føre til økt livskvalitet for personer med utviklingshemming (Reinertsen, 2015). En systematisk oversiktsartikkel om studier av sysselsetting for personer med utviklingshemming i de nordiske landene viser at personer med utviklingshemming verdsetter

det å ha jobb høyt, og at sysselsetting bidrar til økt sosial kontakt, struktur i hverdagen og verdsatte sosiale roller (Garrels & Sigstad, 2021).

Kocman og Weber (2018) har gjennomført en systematisk gjennomgang av studier om utviklingshemming og jobbtilfredshet. Personene arbeidet i skjermet virksomhet, ordinært arbeidsliv eller kommunalt dagtilbud. Forskerne peker på at personene med utviklingshemming har generell høy jobbtilfredshet uavhengig av arbeidssted sammenlignet med befolkningen generelt (Kocman & Weber, 2018).

Materiale og metode

Studien er basert på et kvantitativt datamateriale fra en elektronisk spørreundersøkelse blant ledere av dagtilbud til personer med utviklingshemming i Norge. Studien er av Sikt vurdert til å være i tråd med Sichts retningslinjer for behandling av personopplysninger og personvernlovgivningen (946457).

Om spørreundersøkelsen og deltakere

Brukerorganisasjonen Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU), en leder av et kommunalt dagtilbud og en representant fra Nav har gitt innspill på studien. Intervjuguiden ble gjennomgått med en avdelingsleder i et dagtilbud, før det ble gjennomført pilottest med en faglig leder av et dagtilbud.

Datainnsamlingen ble gjennomført av Sentio Research Norge ved bruk av et strukturert spørreskjema og et webbasert datainnsamlingsverktøy, SurveyXact. Spørreundersøkelsen ble sendt til alle 356 kommuner i Norge. Respondentene var ledere av dagtilbud for personer med utviklingshemming. Undersøkelsen ble sendt til postmottakene med forespørsel om å videresende til aktuelle respondenter i målgruppen. Det ble gjennomført to påminnelser til postmottak som ikke hadde registrert svar. Kommuner som ikke responderte etter purring (207), ble oppringt for å kartlegge e-postadresser direkte til dagtilbudsledere. Det ble innhentet 238 direkteadresser til ledere som fikk tilsendt undersøkelsen. Datainnsamlingen pågikk i perioden 17.06.2020–15.11.2020. Det mangler oversikt over antall dagtilbud på landsbasis, og vi kan derfor ikke beregne svarprosent for målgruppen som helhet. 196 kommuner har deltatt med ett eller flere svar, mens 65 kommuner har meldt tilbake at de ikke har dagtilbud for personer med utviklingshemming på undersøkelsestidspunktet. Dette betyr at vi har fått tilbakemelding fra 73 % av kommunene.

Undersøkelsens variabler og analyse

Her blir deskriptive og aggregerte data over brukere av dagtilbud i Norge presentert. I tillegg blir sammenhenger mellom dagtilbudenes selvrapporterte rolle og deres kjennskap til SE og hvordan dette bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, presentert.

Studien har én avhengig og to uavhengige variabler. Den avhengige variabelen er «Dagtilbudet bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv» med svarkategori «Ja» og «Nei». Respondentene svarte også på spørsmål om hvor mange dette gjaldt for.

Dagtilbudets rolle for deltakelse i ordinært arbeidsliv er en uavhengig variabel og er målt gjennom spørsmålene «Mener du det er en oppgave for dagtilbudet å bidra til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv?» og «Hvor viktig mener du det er at dagtilbudet bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv?». Sistnevnte spørsmål er stilt til respondenter som anser dette som en del av sin oppgave.

Variabelen har følgende kategorier: «Ikke en oppgave», «Svært viktig», «Noe viktig», «Lite viktig» og «Ikke viktig». De tre siste variablene ble kodet til «Mindre viktig».

Kjennskap til Supported Employment er en annen uavhengig variabel, målt gjennom spørsmålet «Kjenner dere til Supported Employment?». Variabelen har tre kategorier, «Nei», «Ja, kjenner til, men benytter ikke Supported Employment» og «Ja, kjenner til og benytter Supported Employment.» Respondentene som svarte at de har bidratt til at personer med utviklingshemming er i ordinært arbeidsliv, og som svarer at de ikke benytter SE, fikk videre spørsmål relatert til femtrinnsmodellen: «Har dere kartlagt jobbønskene hos personene? Hadde dere samarbeid med arbeidsgiverne i starten? Følger dere opp arbeidsgiverne nå?» og «Følger dere opp personer med utviklingshemming om forhold knyttet til det ordinære arbeidslivet?» Variabelen har kategori «Ja» og «Nei». Respondentene fikk også to åpne spørsmål: «Hvordan ble dere kjent med at personene med utviklingshemming ønsket ordinært arbeidsliv?» og «Hvordan fant dere en passende jobb?».

Analysene er utført i R, versjon 4.0.4. I analysen er «*Bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv*» krysset med de uavhengige variablene. Det er benyttet deskriptiv statistikk på dagtilbudsnivå og for aggregerte data på kommunenivå. Tabeller er signifikanstestet ved hjelp av kjiqvadrattesting. Datamaterialet er kontrollert for ulike typer feilkilder og feilregistreringer.

Data på kommunenivå

For å kunne beregne antall brukere av dagtilbud nasjonalt er resultatene sett i sammenheng med innbyggertall. I enkelte kommuner finnes det flere dagtilbud, og det kan være flere svar for den enkelte kommune. Svarene for tilbudene i hver enkelt kommune er slått sammen (aggregerte data).

Tabell 1 viser sammenligning av fordelingen etter antall innbyggere for kommunene i utvalget og alle kommuner i Norge (SSB, 2020). Kategoriseringen etter antall innbyggere er gjort med utgangspunkt i SSBs (2016) standard.

Tabell 1. Kommuner etter innbyggertall. Prosent av kommuner i utvalget og alle norske kommuner.

Innbyggertall	Utvalg	Alle kommuner
Under 2 000	22,7	21,1
2 000–4 000	24,3	27,8
5 000–9 999	20,4	19,4
10 000–19 999	14,5	14,3
20 000–49 999	12,2	12,1
50 000 eller flere	5,9	5,3
Totalt	100,0	100,0
Antall (n)	255	356

Beregning av antall brukere i Oslo og Bergen

Det ble ansett som sannsynlig at det eksisterte flere dagtilbud i Oslo og Bergen, og det ble derfor gjennomført kontroll av antall svar opp mot tilgjengelig informasjon om dagtilbudene på kommunenes nettside for Oslo, Bergen og Trondheim¹. For Oslo og Bergen var det

1. I tillegg ble det gjennomført stikkprøver for andre kommuner.

ikke kommet inn svar fra alle dagtilbudene, og tallene for antall brukere i Oslo og Bergen er derfor supplert med tilgjengelig informasjon fra de to kommunenes nettside.²

- Oslo: Nettsiden oppgir 20 dagtilbud, inkludert både bydelsdagtilbud og bydelsovergrepene dagtilbud. Ni av de ti dagtilbudene som har svart på undersøkelsen, har oppgitt antall brukere. Ved seks av dagtilbudene er antall brukere beregnet ut fra tilgjengelige antall fra kommunens eller dagtilbudets nettside, og for de resterende fem lå det ikke tilgjengelige antall på nettsiden, og antallet er beregnet ut fra gjennomsnitt for tilsvarende type dagtilbud (dvs. om det er et bydelstilbud eller et bydelsovergrepene tilbud).
- Bergen: Nettsiden oppgir elleve dagtilbud, hvorav to dagtilbud har svart på undersøkelsen. Det ble hentet inn antall fra nettsiden til Bergen kommune for åtte tilbud, mens for ett dagtilbud er antall brukere beregnet. Beregningen ble gjennomført ved å regne ut gjennomsnittet for de andre dagtilbudene.

Beregning av antall brukere av dagtilbudene i Norge

For å kunne estimere hvor mange brukere det er ved dagtilbudene i hele Norge, ble forholdet mellom antall brukere av dagtilbudene og innbyggertall i kommunene som er representert i utvalget, først beregnet. Tallene for Oslo og Bergen er delvis beregnet og er derfor holdt utenfor denne beregningen. Fordelingen mellom antall brukere og antall innbyggere varierer mellom kommuner av ulik størrelse målt etter innbyggertall ($\chi^2 = 397,45$, $p < 0,001$), og beregningen er derfor gjort separat for hver undergruppe av kommunene etter antall innbyggere. Tabell 2 viser fordelingen mellom antall brukere og innbyggertall i kommunene i utvalget gruppert etter innbyggertall.

Tabell 2. Fordeling mellom antall brukere av dagtilbudet og innbyggertall i kommuner av ulik størrelse.³

	Antall brukere	Antall innbyggere	Brukere per 1 000 innbyggere	Beregnet standardavvik	Antall kommuner i utvalget
Under 2 000	119	69 786	1,71	2,74	58
2 000–4 999	505	194 036	2,60	4,30	62
5 000–9 999	908	362 145	2,51	1,97	52
10 000–19 999	933	523 784	1,78	1,09	37
20 000–49 999	1 245	891 322	1,40	0,73	31
50 000 eller flere	1 658	1 258 062	1,32	1,14	13
Totalt	5 368	3 299 135	1,63	2,74	253

$\chi^2 = 397,45^{***}$ ($p < 0,001$)

Fordelingen av antall brukere og innbyggertall blant kommunene (Tabell 2) er brukt til å beregne antall brukere i kommunene som ikke deltok i undersøkelsen, og er deretter summert for å finne antall brukere for hele landet. I de 253 kommunene som er representert i utvalget, er det til sammen rapportert 5 368 brukere av dagtilbudene. Antall kommuner inklu-

2. Svarene i undersøkelsen kan ikke knyttes til bestemte dagtilbud i kommunene, og det er derfor ukjent hvilke dagtilbud som har svart på undersøkelsen. Det er også usikkert om informasjonen om antall brukere på nettsidene er oppdatert.

3. Oslo og Bergen er ikke med i analysen, ettersom antall brukere i disse to kommunene delvis er beregnet.

derer også 65 kommuner som har oppgitt at de ikke har dagtilbud (for disse kommunene er antall brukere satt til 0). I tillegg til disse brukerne har vi beregnet at det er 964 brukere av dagtilbudene i Oslo og Bergen, og det er registrert 15 brukere ved et dagtilbud som ikke har kommunetilhørighet. For de 101 kommunene som ikke er med i utvalget, kan vi beregne at det til sammen er 1 852 brukere.⁴ Dette forutsetter at fordelingen mellom antall brukere og innbyggertall er tilnærmet lik også i kommunene som ikke har svart på undersøkelsen. Basert på dette kan vi anslå at det er 8 199 brukere av dagtilbudene i Norge totalt.⁵

Resultater

a. Andel personer i dagtilbud og i ordinært arbeidsliv

I undersøkelsen ble det stilt spørsmål om dagtilbudet bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv. I 83 av 168 kommuner (49,4 prosent), bidrar minst ett av dagtilbudene til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv.⁶

Totalt ble det oppgitt at 226 brukere av dagtilbudene deltar i ordinært arbeidsliv på tidspunktet da undersøkelsen ble gjennomført. Dette tilsvarer 4,5 % av alle brukerne på dagtilbudene (av 5 025 brukere i 168 kommuner). Dersom man tar utgangspunkt i at denne fordelingen også gjelder i kommunene vi ikke har tall for, kan det estimeres at totalt 369 brukere av dagtilbudene deltar i ordinært arbeidsliv i Norge. På spørsmålet om hvilke ordinære arbeidsplasser personer med utviklingshemming jobber ved, viser svarene i hovedsak butikk, kafé og restaurant og arbeidsplasser innen vaktmestertjenester og verksted.

46 % (n = 90) av dagtilbudene svarer at personer med utviklingshemming har kommet til dagtilbudet fra VTA-tiltak organisert hos en arbeidsmarkedsbedrift, mens 34 % (n = 64) svarer at personer med utviklingshemming har dratt fra dagtilbud over til VTA-tiltak i arbeidsmarkedsbedrift.

b. Dagtilbudets rolle for deltakelse i ordinært arbeidsliv

Resultater om dagtilbudets rolle og bidrag til deltakelse i ordinært arbeidsliv er analysert. Dagtilbudene som har oppgitt at de ikke har brukere med utviklingshemming, og som ikke bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv, er ikke med i analysen.

Tabell 3. Andel av dagtilbudene som bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, etter hvorvidt lederne mener dette er en oppgave for dagtilbudet eller ikke. Prosent.

	Bidrar	Bidrar ikke	Antall (n)
Mener at det er en oppgave	62,1	37,9	(n = 116)
Mener at dette ikke er en oppgave	21,8	78,2	(n = 78)
Totalt	45,9	54,1	(n = 194)

$\chi^2 = 30,47^{***}$ (p < 0,001)

- Basert på variansen i utvalget anslås estimatet å ligge innenfor 1 323 og 2 380 brukere i kommunene der ingen dagtilbud har svart på undersøkelsen (+/- 529).
- Beregningen forutsetter at fordelingen mellom antall brukere av dagtilbudene og innbyggertall er den samme i kommunene der det ikke er svar, som i kommunene som er med i utvalget. Videre forutsettes det at alle dagtilbudene har svart i kommunene som er med i utvalget, og at riktig antall brukere er oppgitt.
- Ettersom antall brukere i Oslo og Bergen er delvis beregnet, er tallene for disse to kommunene utelatt fra denne beregningen.

62,1 % av lederne som mener at det er en oppgave for dagtilbudet å bidra til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, oppgir også at dagtilbudet bidrar til ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming. Blant lederne som mener dette ikke er en oppgave, svarer 21,8 % at dagtilbudet bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv. Dette viser at lederne som mener det ikke er en oppgave for dagtilbudet, allikevel bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming, selv om de bidrar i mindre grad enn lederne som mener det er en oppgave for dagtilbudet.

c. Dagtilbudets kjennskap til og bruk av Supported Employment

Blant lederne som mener det er viktig at dagtilbudet bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, oppgir en større andel å kjenne til og benytte SE (10,3 %) sammenlignet med dem som mener at dette er mindre viktig eller ikke en oppgave (1,4 %). Det er ikke signifikant sammenheng.

Dagtilbudene som bidrar til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, har videre fått spørsmål om gjennomføring av trinnene knyttet til femtrinnsmodellen i SE. Vi har sammenlignet dagtilbud som bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming (n = 71), med dagtilbud som oppgir at de ikke benytter SE, men som allikevel bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv (n = 64). Det er marginale forskjeller i prosentpoeng om dagtilbudene utfører elementer av trinnene i femtrinnsmodellen, mellom dagtilbudene som oppgir at de ikke benytter SE (54,7 %), sammenlignet med alle dagtilbudene som bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv (59,2 %). Flesteparten av dagtilbudene som oppgir at de ikke benytter SE, kartlegger jobbønsker (82,8 %), samarbeider med arbeidsgivere i starten (85,9 %), følger opp arbeidsgiverne nå (68,8 %) og følger opp personene om forhold knyttet til ordinære arbeidslivet (73,4 %).

Respondentene som svarte at de har bidratt til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv, og som ikke benyttet SE, fikk to åpne spørsmål. På spørsmålet «Hvordan ble dere kjent med at personene med utviklingshemming ønsket ordinært arbeidsliv?» utpekte følgende seg: «Samtaler med og kjennskap til bruker» og «Dialog og samarbeid (Nav, skole, pårørende og andre)». Det andre spørsmålet til respondentene var «Hvordan fant dere en passende jobb?». Her var «Kjennskap til og kontakt med bedrifter» det som utpekte seg, men også «Gjennom samarbeid med bruker og andre» og «Kartlegging av ønsker». Spørsmålene omfatter elementer fra trinnene i SE (EUSE, 2010).

Diskusjon

Bakgrunn for studien var manglende kunnskap om dagtilbudenes rolle i arbeidsinkludering i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming.

Dagtilbudenes bidrag til deltakelse i ordinært arbeidsliv

I halvparten av kommunene (n = 168) bidrar ett eller flere dagtilbud til at personer med utviklingshemming deltar i ordinært arbeidsliv. Arbeidslivsarena er i hovedsak butikk, kafé og restaurant eller arbeidsplasser innen vaktmestertjenester og verksted. Funnene bekrefter at det er personer med utviklingshemming i dagtilbud som heller kunne deltatt i det ordinære arbeidslivet, og at noen deltakere som er tildelt dagtilbud, kvalifiserer for arbeidsmarkedstiltaket VTA (Reinertsen, 2012). Dagtilbud er forankret i helse- og omsorgstjenesteloven (2011) og beregnet for personer som ikke er inkludert i statlige tiltak for arbeid (Reinertsen, 2015). Allikevel er det en stor andel ledere (62,1 %) som mener at det er en

oppgave for dagtilbudet å bidra til at personer med utviklingshemming kan delta i ordinært arbeidsliv, og som bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv. Resultatene viser at også ledere som mener det ikke er en oppgave for dagtilbudet, bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv for gruppen (21,8 %), selv om de bidrar i mindre grad enn ledere som mener det er en oppgave. I henhold til helse- og omsorgstjenesteloven (2011) blir dagtilbud opprettet som et velferds- og aktivitetstiltak. I lys av å definere dagtilbud som et velferds- og aktivitetstiltak kan det tyde på at dagtilbudene i denne studien påtar seg en rolle ut over det som er forventet av dem. Dagtilbudenes arbeid for inkludering i ordinært arbeidsliv kan handle om at de innehar kunnskap om arbeidets betydning og er opptatte av at personene de arbeider for, får oppleve effekten arbeid har (Langemyhr & Haukelien, 2022).

Resultatene viser at dagtilbudene har bidratt til at 226 (4,5 %) brukere er i ordinært arbeidsliv, og estimert på landsbasis utgjør dette totalt 369 personer. Vi har ikke eksakte tall på hvor mange av brukerne som har diagnosen utviklingshemming, men på spørsmålet «Hvilke brukergrupper mottar tilbud hos dere» svarer respondentene at 98 % er personer med utviklingshemming (n = 232). Dette tilsier at de fleste av de 369 personene som er estimert på landsbasis, er personer med utviklingshemming. Denne studien viser at dagtilbudene bidrar til en noe mindre andel sammenlignet med tall fra Arbeids- og velferdsdirektoratet (Meld. St. 8 (2022–2023)), men allikevel en betydelig innsats for deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming.

Engeset et al. (2015) peker på at arbeid på dagtilbud har liten status og verdi i samfunnet, og for mange med utviklingshemming er dagtilbud ikke en tilfredsstillende arbeidsplass. Resultater i denne studien viser at ansatte ved dagtilbudene forsøker å imøtekomme behovet for deltakelse i ordinært arbeidsliv. Dagtilbudene, som i utgangspunktet er en segregert virksomhet, blir således en aktør som bidrar til økt sysselsetting av personer med utviklingshemming i ordinært arbeidsliv. Retten til arbeid er forankret i CRPD (FN-sambandet, 2022). Resultatene viser at dagtilbudene i denne studien bidrar til realisering av retten til arbeid selv om dette ikke er en del av oppgavene deres, og til tross for manglende system og støtteordninger for arbeidsinkludering. Dagtilbud kan i så måte bidra til at flere personer med utviklingshemming blir gitt tilgang til å oppleve de positive effektene som arbeid har: mestring, økt selvtillit, opplevelse av tilhørighet (Garrels & Sigstad, 2019), sosial kontakt, struktur i hverdagen, verdsatte sosiale roller (Garrels & Sigstad, 2021), å bygge en identitet og en rolle i samfunnet (Kittelsaa, 2008; Olsen, 2009) og økt livskvalitet (Reinertsen, 2015). Samtidig viser studier at personer kan se på dagtilbud som arbeid (Kittelsaa, 2008; Langemyhr & Haukelien, 2022; Langemyhr et al., 2023; Olsen, 2009), og at de opplever anerkjennelse, inkludering, mening (Langemyhr & Haukelien, 2022) og høy jobbtfredshet også på et dagtilbud (Kocman & Weber, 2018). Gjertsen et al. (2021b) peker på at vi trenger variasjon i arbeidstilbudet nettopp for å kunne imøtekomme personenes ulike ønsker og behov. Denne studien viser at det er grunn til å anerkjenne dagtilbudene som en aktør som bidrar til arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming.

Denne studien viser at det er en større prosentandel av dagtilbud som svarer at det er flere personer med utviklingshemming som går over til dagtilbud fra arbeidsmarkedsbedrifter (46 %), enn som går motsatt vei (34 %). Dette antyder at personer med utviklingshemming i VTA-tiltak er synkende og prioriteres i mindre grad, som tidligere påpekt (Ellingsen, 2011; Meld. St. 8 (2022–2023); Reinertsen, 2012). Det er grunn til å sette spørsmålsteget ved om dette er et resultat av at det stilles høyere krav til personenes arbeidsevne, slik Gjertsen (2021) påpeker.

Kjennskap til og bruk av SE

Resultatene viser at det bare er 4,5 prosentpoeng av dagtilbudene som oppgir at de benytter SE (n = 64), sammenlignet med alle dagtilbud (n = 71) som bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv. De dagtilbudene som oppgir at de ikke benytter SE, utfører elementer fra noen av trinnene i femtrinnsmodellen i arbeidet med å bidra til deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming. Dette indikerer at det å bare benytte elementer fra SE har betydning i arbeidet med arbeidsinkludering, slik studien til Berg et al. (2021) viser. Det å kartlegge jobbønsker, samarbeide med arbeidsgivere, følge opp personene og å ha dialoger med personene og bedriftene som dagtilbudene oppgir at de utfører, er naturlige steg i prosessen mot ordinært arbeidsliv uavhengig av om dagtilbudene har kjennskap til SE eller ikke.

Samfunnet kan ha en holdning til personer med utviklingshemming som «ikke arbeidsdyktige» (Gjertsen et al., 2021a), og Nav-veiledere kan ha en medisinsk forståelse av funksjonshemming (Gjertsen, 2022). Resultatene i denne studien peker på at dagtilbudene arbeider ut fra en annen og mer inkluderende forståelse. Resultatene kan indikere at dagtilbudene har inkludering og det Wehman (1988) kaller «zero exclusion», som mål. Videre benytter dagtilbudene «place-then-train», som ifølge Spjelkavik (2014) er en metodikk for arbeidsinkludering. Dette viser at dagtilbudene benytter viktige elementer fra SE, og at de spiller en viktig rolle for deltakelse i ordinært arbeidsliv. Vår undersøkelse viser også at en større andel av lederne som har kjennskap til eller benytter SE, oppgir at det er viktig at dagtilbudet bidrar til deltakelse i ordinært arbeidsliv (10,3 %) for personer med utviklingshemming, sammenlignet med dem som ikke har kjennskap til SE (1,4 %). Dette kan tolkes dit hen at økt kunnskap om SE i dagtilbudene kan bidra til økt innsats for ordinær arbeidslivsdeltakelse.

Konklusjon

Så vidt oss bekjent er denne studien den første nasjonale undersøkelsen som kartlegger dagtilbudenes bidrag til deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming.

Resultatene viser at dagtilbud er en mulig vei til deltakelse i ordinært arbeidsliv, slik som undersøkelsen til Wangen (2019) antydte, og er i samsvar med vår hypotese. Studien peker også på at det er god grunn til og i tråd med Langemyhr og Haukelien (2022) å fremheve og anerkjenne dagtilbudenes betydning for realisering av deltakelse i ordinært arbeidsliv for personer med utviklingshemming. Studien viser at dagtilbudene i stor grad bidrar til å oppnå deltakelse i ordinært arbeidsliv, men at arbeidet de utfører, er underkommunisert. Engeset et al. (2015) har pekt på at dagtilbud har lav status og verdi i samfunnet. Det er mulig å undres over om lav status kan stå i veien for at dagtilbudenes innsats og arbeid blir oppdaget og anerkjent. Studien viser også at selv når kjennskap til SE ikke er til stede, kan elementer ved metoden være nærliggende å benytte når man er opptatt av arbeidsinkludering.

Kunnskap avdekket i studien kan benyttes i arbeidet med å øke arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming. Det er behov for flere studier hvor man undersøker dagtilbudenes bidrag til ordinært arbeidsliv og hvilken måte dagtilbudene tilrettelegger og følger opp ordinært arbeidsliv på.

Finansiering

Prosjektet er finansiert gjennom NAKUs driftsmidler.

Referanser

- Berg, H., Hauge, K. E., Markussen, S. & Zhang, T. (2021). *Supported Employment eller «vanlig» oppfølging? Resultater fra et stort randomisert forsøk i NAV*. (Frisch Rapport 2/2021). <https://www.frisch.uio.no/publikasjoner/?pubid=1521>
- Ellingsen, K. E. (2011). Nederst ved enden av bordet?: Om utviklingshemmedes deltakelse i arbeidslivet. *Fontene forskning*, 2(11), 4–19. <https://fontene.no/forskning/nederst-ved-enden-av-bordet-6.584.865322.45dfd81f3c>
- Engeland, J. & Langballe, E. M. (2017, 22. desember). *Voksne og eldre med utviklingshemning og dagens bruk av samarbeidsfora i kommunene: Nasjonal spørreundersøkelse og analyse av nasjonale registerdata*. Aldring og helse. Nasjonal kompetansetjeneste. [https://www.aldringoghelse.no/ah-archive/documents/NAV - UTVIKLINGSHEMNING OG BRUK AV SAMARBEIDSFORA.pdf](https://www.aldringoghelse.no/ah-archive/documents/NAV_-_UTVIKLINGSHEMNING_OG_BRUK_AV_SAMARBEIDSFORA.pdf)
- Engeset, A., Söderström, S. & Vik, K. (2015). Day activity centres – work for people with intellectual disabilities: A Norwegian perspective. *Work (Reading, Mass.)*, 50(2), 193–203. <https://doi.org/10.3233/WOR-131734>
- EUSE. (2010). *Supported Employment Toolkit*. European Union of Supported Employment 2010. <https://euse.org/resources/supported-employment-toolkit>
- FN-sambandet. (2022). *Konvensjon om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne*. <https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/konvensjon-om-rettighetene-til-personer-med-nedsatt-funksjonsevne>
- Frederick, D. E. & VanderWeele, T. J. (2019). Supported employment: Meta-analysis and review of randomized controlled trials of individual placement and support. *Plos One*, 12(2), 1–26. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212208>
- Garrels, V. & Sigstad, H. M. H. (2019). Motivation for Employment in Norwegian Adults with Mild Intellectual Disability: The Role of Competence, Autonomy, and Relatedness. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21(1), 250–261. <http://doi.org/10.16993/sjdr.639>
- Garrels, V. & Sigstad, H. M. H. (2021). Employment for persons with intellectual disability in the Nordic countries: A scoping review. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 34(4), 993–1007. <https://doi.org/10.1111/jar.12880>
- Gjertsen, H. (2021). Arbeidsrettede tiltak for personer med utviklingshemming. I H. Gjertsen, L. Melbøe & H. A. Hauge (Red.), *Arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming* (s. 34–50). Universitetsforlaget.
- Gjertsen, H., Hardonk, S. & Ineland, J. (2021a). Work Inclusion for People with Intellectual Disabilities in Three Nordic Countries: The Current Policy and Challenges. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 360–370. <https://doi.org/10.16993/sjdr.821>
- Gjertsen, H., Melbøe, L. & Hauge, H. A. (2021b). *Arbeidsinkludering, sosial innovasjon og selvbestemmelse*. I H. Gjertsen, L. Melbøe & H. A. Hauge (Red.), *Arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming* (s. 193–201). Universitetsforlaget.
- Gjertsen, H. (2022). Arbeidslinjen – ikke for personer med utviklingshemming? Praksis og holdninger hos Nav til arbeidsinkludering av personer med utviklingshemming. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 25(2), 1–14. <https://doi.org/10.18261/tfv.25.2.2>
- Helse- og omsorgstjenesteloven. (2011). *Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.* (LOV 2011-06-24-30). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30>
- Helt Med. (u.å.). *Vi inkluderer personer med utviklingshemming i det ordinære arbeidslivet*. <https://heltmed.no/>
- Hernes, T., Stiles, K. & Bollingmo, G. (Red.). (1996). *Veien til en vanlig jobb: Nytt perspektiv på attføring*. Ad Notam Gyldendal.

- Kittelsaa, A. M. (2008). *Et ganske normalt liv: Utviklingshemming, dagligliv og selvforståelse* [Doktorgradsavhandling]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Kocman, A. & Weber, G. (2018). Job Satisfaction, Quality of Work Life and Work Motivation in Employees with Intellectual Disability: A Systematic Review. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 31(1), 1–22. <https://doi.org/10.1111/jar.12319>
- Langemyhr, L. E. & Haukelien, H. (2022). «Her kan alle jobbe, liksom, og være seg sjøl». En tematisk analyse av hva arbeidstakere med utviklingshemming forteller om dagsenter. *Tidsskrift for omsorgsforskning*, 8(3), 1–12. <https://doi.org/10.18261/tfo.8.3>
- Langemyhr, L. E., Hem, H. E. & Haukelien, H. (2023). Exploring Day Center Activities in Norway: How do Employees Facilitate Participation for Workers with Intellectual Disabilities through Interaction and Social Support? An Ethnographic Study. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 25(1), 229–240. <https://doi.org/10.16993/sjdr.986>
- Meld. St. 8 (2022–2023). *Menneskerettar for personar med utviklingshemming – Det handlar om å bli høyr og sett*. Kultur- og likestillingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-8-20222023/id2945431/>
- McConkey, R., Kelly, F., Craig, S. & Keogh, F. (2017). A longitudinal study of post-school provision for Irish school-leavers with intellectual disability. *British Journal of Learning Disabilities*, 45(3), 166–171. <https://doi.org/10.1111/bld.12190>
- Nøkleby, H., Blaasvær, N. & Berg, R. C. (2017). *Supported Employment for arbeidssøkere med bistandsbehov: En systematisk oversikt*. (ISBN 978-82-8082-825-5) Folkehelseinstituttet.
- Olsen, T. (2009). *Versjoner av arbeid: Dagaktivitet og arbeid etter avviklingen av institusjonsomsorgen* [Doktorgradsavhandling]. Uppsala universitet.
- Prop. 1 S (2022–2023). *For budsjettåret 2023 — Utgiftskapitler: 600–672, 2470, 2541–2542, 2620–2686 Inntektskapitler: 3605–3672, 5470, 5571, 5701–5705*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-1-s-20222023/id2930910/>
- Reinertsen, S. (2012). *Nasjonal tilstandsrapport over arbeids- og aktivitetssituasjonen blant personer med psykisk utviklingshemming*. Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU). https://naku.no/sites/default/files/NAKU_Tilstandsrapport2012_0.pdf
- Reinertsen, S. (2015). *Arbeid, dagaktivitet, livskvalitet og utviklingshemming* [Doktorgradsavhandling] Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Riesen, T., Morgan, R. L. & Griffin, G. (2015). Customized Employment: A review of the literature. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 43(3), 183–193. <https://doi.org/10.3233/JVR-150768>
- Spjelkavik, Ø. (2014). *Ordinært arbeid som metode og mål*. I K. Frøyland & Ø. Spjelkavik (Red.), *Inkluderingskompetanse: Ordinært arbeid som mål og middel* (s. 33–50). Gyldendal Akademisk.
- Statistisk sentralbyrå. (2016). *Standard for klassifisering av kommuner etter innbyggertall*. <https://www.ssb.no/klass/klassifikasjoner/115/>
- Statistisk sentralbyrå. (2020). *Befolkning*. <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/folkemengde>
- Söderström, S. & Tøssebro, J. (2011). *Innfriddede mål eller brutte visjoner?: Noen hovedlinjer i utviklingen av levekår og tjenester for utviklingshemmede*. (ISBN 978-82-7570-242-3) Mangfold og inkludering, NTNU Samfunnsforskning.
- Tiltaksforskriften. (2015). *Forskrift om arbeidsmarkedstiltak* (FOR-2015-12-11-1598). Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2015-12-11-1598>
- Tuckermann, P., Cain, P., Long, B. & Klarkowski, J. (2012). An exploration of trends in open employment in Australia since 1986. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 37(3), 173–183. <https://doi.org/10.3233/JVR-2012-0612>
- Tøssebro, J., Olsø, T. M., Magnus, E. & Kittelsaa, A. (2019). *Arbeid og aktivt voksenliv*. I J. Tøssebro (Red.), *Hverdag i velferdsstatens bofellesskap*. (s. 136–157) Universitetsforlaget.

- Tøssebro, J. & Olsen, T. (2020). *Employment opportunities for people with intellectual disabilities*. I R. J. Stancliffe, M. L. Wehmeyer, K. A. Shogren & B. H. Abery (Red.), *Choice, preference, and disability: Promoting self-determination across the Lifespan* (s. 225–246). Springer.
- Wangen, G. (2019). *Veier mot målet – arbeidsinkludering for personer med utviklingshemming* (AFI Rapport 04/2019). Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet. <https://oda.oslomet.no/oda-xmloi/handle/10642/8918>
- Wehman, P. (1988). Supported employment: Toward zero exclusion of persons with severe disabilities. I P. Wehman & M. S. Moon (Red.), *Vocational rehabilitation and supported employment* (s. 3–16). Paul H. Brookes.
- Wehman, P. (2012). Supported Employment: What is it? *Journal of Vocational Rehabilitation*, 37(3), 139–142. <https://doi.org/10.3233/JVR-2012-0607>
- Wendelborg, C. & Tøssebro, J. (2018). Personer med utviklingshemming og arbeid – arbeidslinje eller fasttrack til kommunal omsorg? *Fontene forskning*, 11(2) 58–71. <https://fontene.no/forskning/personer-med-utviklingshemming-og-arbeid--arbeidslinje-eller-fasttrack-til-kommunal-omsorg-6.584.865611.7307964e08>